

Zlatko Naglič

Skrivnostni nasmeh Frana Levstika

Sem se prav lani spomnil tega že skoraj davnega opažanja, morda celo umisleka, zaradi pogostih srečanj z Duchampovo Mono Lizo? Prej zaradi stoletnice smrti Ivana Cankarja. Levstik je pač pedagoško optimistično nasprotje nikoli zadovoljnega kritika *smeri razvoja slovenskega narodnega vprašanja*.

Nekoč se mi je ob fotografiji na naslovnici neke stare Kondorjeve knjižice zazdelo, da se smehlja (če se motim, potemtakem res podoba, ne on ...). Nasmeh je skrajno ali kar dobesedno zadržan, tako da je precej verjetno, da je portretiranec resen, le tik pred posnetkom ga je obšla misel na nekaj, kar bi mu izvabilo nasmeh, fotograf Franz Lainer pa je bežno sled bodočega izraza ovekovečil. – Ali pa se je res nasmehnil, a prav na kratko, mojster pa s takratno aparaturo ni zmoget ujeti trenutka: smehljal je že zamrl in na portretirančevem obrazu je oblebdela samo še ozarjenost na meji med realnim in – konec koncev še bolj realnim – dozdevkom.

Ne bi se čudil, če gre le za dozdevek, saj si težko zamislim, kakšen razlog bi mogel imeti Levstik za smeh. Leta 1884, pri triinpetdesetih letih. Brez upa na zasebno srečo; v vladajoči javnosti malodane preklet; verjetno že slabšega počutja kvečjemu nekaj mesecev pred izbruhom ledvične bolezni, ki ga je potem v treh letih pokopala.

Na pomoč mi bo priskočil mojster Lainer. Zamišljam si, da se ni sprijaznil s trpko ali vsaj resnobno podobo takrat že načete duše, ki se je z oddaljenim pogledom zazirala vanj. Ni terjal prešernega, dionizičnega smeha,

ki bi za vselej donel s fotografije, popustil pa tudi ni: Fran, bodi no malo manj zapet! je rekal v različicah, če sta si bila že znana; če pa sta se srečala tujca, ga je pobodril: Kar počakajmo, da vam popusti tale krč okrog ust. Česa lepega se spomnite! Marsikaj takega smo prebrali v vaših poezijah.

Končno se je Levstik omečil, ker je od nekod izbežal neko – zdajle še nerazložljivo – lepoto. Oblije ga miren, dostojanstven – apoliničen nasmeh. Samozavesten, samozadovoljen – veder. (Veder v tistem prvem Nietzschejevem pomenu, ki nanj opozori Terry Eagleton: to vrsto vedrine, da navdihuje tragično soočenje s strašnim. Druga, plitka vrsta srčnosti pa da je dobrovoljna, ker se ne zaveda nepopravljivega.)

Od trdnega značaja, kakršen je bil, seveda ne pričakujem, da se je nasmešnil iz same ljube ustrežljivosti do fotografa. Nasmešnil se je iz občutja ali ob nekem spominu ali ob neki zamišljivi – ob nečem, ob čemer je doživel bodisi neko preteklo bodisi trenutno ubranost s svetom. Čeprav ne jamčim, da je resnično, kar sem se namenil zagovarjat – že zato, ker je reprodukcija iz leta 1958 izdelana s sorazmerno skromno tehniko in desetletja po natisu rahlo obrabljena, zato dokaj nedoločna in oko zapeljuje v domišljijo –, vseeno vztrajam, saj me opogumlja teorija. Roland Barthes, ko pravi: da bi videli fotografijo v vsej njeni polnosti, moramo združiti dva glasova: glas banalnosti, kar pomeni izreči, kar vsi vidijo in vedo, in glas enkratnosti, kar pomeni z vsem zanosom čustva, ki je zgolj moje, dati tej banalnosti novega zagona.

Poskusimo ji ga dati skupaj. Vprašajmo se, čemu v duhu se je Levstik nasmešnil, in se poigrajmo z domnevami!

Prva vas bo najverjetneje najbolj pritegnila. – Ko mojster Lainer omeni njegove poezije, se portretiranec spomni najlepših let svojega življenja. Bralstvo Matjaža Kmecla bo sklepalo, da je bil to čas od jeseni 1855 do septembra 1857, “dve zanimivi leti [ko je bil mladi Fran] za domačega učitelja [na graščinici Turn], doživel spotoma burno ljubezen do premožnega moravškega dekleta, [...], se zapletel v flirt z grajsko guvernantko in še kakšnim dekletom, bržkone tudi že razmišljal, da bi napisal roman, predvsem pa veliko hodil naokrog [...]”.

Privlačna hipoteza, se strinjamo. Žal pa na fotografiji nekaj manjka: nasmeh bi morala zastirati vsaj senca otožnosti: “Mladost, po tvoji temni zarji ...”

Druga domneva je najbrž manj vabljiva – ali pač še bolj? Namreč, preden je mojster Lainer sprožil, je portretiranec podoživel neko davno opitost, neko polnoživo vnebovzetost. Dokazni navdih bomo črpali v avtobiografskem spisu *Popotovanje iz Litije do Čateža*. Izvemo, da se je Levstik na Martinovo

nedeljo leta 1857 ob osmih zjutraj napotil na Dolenjsko. S prijateljem, ki ga imenuje Radivoj ("ker ni vsakemu človeku všeč, da se njegovo ime raznaša po knjigah od ust do ust. Vem, da jih je dovolj, ki tega komaj čakajo"), "vzemši starikavo babo [Taro], da nama je odnašala in pot kazala". Okoli enajste se začno vzpenjati na Gobjek, za katerega Radivoj reče, da je "najbolj sloveča vinska gora, kar jih je tukaj v obližju".

Nekako okoli pol dvanajste prispejo do zidanice kotarja Bojca. Pisatelj poroča: "Starec, hramu gospodar, pokliče najino ženico: 'Tara, ne pojdeš pit?'" In ker opazi, da jo mika, ni pa vedela, kaj menita delodajalca, doda: "Menda se tudi gospodoma ne bo storilo inako, če stopita bliže soda." Pozneje izvemo: "Po vinskih krajih so ljudje [...] radodarni – še preveč. [...] Človeka v suknji so veseli v hramu. Radi ga poslušajo, če kaj pripoveduje, vendar ga ovínijo, ako le morejo, ker je to gorniku in njegovemu pridélanju velika čast, pa ne bom rekel, da bi se jim tudi smešno ne zdelo, da ga ne more tako nositi kakor oní, ki so iz mladega pri njem."

Smemo si misliti, da je naš potopisec rad sprejel povabilo. V oporo nam je tole pričevanje iz novembra 2015: "Levstik je bil velik pisatelj, spil pa ga je tudi rad, se spominja ustnega izročila svoje mame 88-letna Ivanka Mrzelj iz Jelše. Prav na njeni stari domačiji, po domače Pri Božičku, kjer je na vhodu v klet vklesana in dobro vidna letnica 1836, je Levstik na prečnem nosilnem hrastovem tramu menda rad posedal in spil kozarček ali dva." Vemo pa še, da je bil več kakor zgolj rad med ljudstvom, saj je v *Popotovanju* neomajen: "Hočeš li biti pisatelj, moraš najprvo jezik imeti, kolikor je mogoče, pod svojo oblastjo, moraš do dobrega poznati narod [kar pomeni, kot piše stavek poprej: 'kako ljudstvo misli in govori, kaj ga razveseljuje, kaj žali, kakove so mu kreposti, kakove napake'] – sicer je vse vpuhlo, kar pletenčíš [...]."

In tako si zdajle vpričo nas martinovemu 1857 na čast nazdravljata zvedavi poslušalec, šestindvajsetletni življenja prepolni mladenič, in izkušeni starosta omizja, ki se pohvali: "Petinosemdeset let niso mačkine solze, kaj menite!" Gost pa takole opiše čilega vinarja: "Bojec je bil čuden mož. Lice je imel rdeče, pa tako nabrano kakor suha hruška. Trdno se je držal stare noše, zato pa tudi ni imel oprt, in platnene hlače so mu nizko opletale. Dandanes je že malo takih dedov." Pogovor se ves čas suče okrog pijače, kar je po Levstiku "Dolenjčev najljubši pogovor, ki ga ne konča tako hitro, ako se ga je polotil". Bojec med srkanjem zadovoljno oceni: "Letos je dobro, hvala Bogu!" Sopivec Končina veli: "Saj smo pa tudi imeli vročino in sušo, da nas Bog vari!" Sopivec Hostnik pridene: "Štiriintridesetega, to je bila pijača, to! Letošnje vse nič proti onemu." "Enajstega je bilo pa še bolje," ga zavrne Bojec. "Štiriintrideseto je imelo preveliko moč, da

je vznav metalo; še mrli so od njega, mrli; ono pa dobro v ustih, zdravo v telesu.”

Ob tej izjavi pa zastrizemo z ušesi! Le kateri avtobiograf pove vse, kar je doživel? Ponuja se nam še zlasti ugodna priložnost, da k *Popotovanju* kaj bistvenega dopišemo.

Predstavljajmo si, da Bojec vstane od mize, stopi v zadnjo izbo pa pritrese steklenico belega – letnik 1811! Sestro tistih steklenk, ki jih je, zakaj ne, prav enajstega razstavil na prvi pokušini ilirskih vin v Ljubljani. Prečudovito vino iz leta Velikega kometa. Velikega, ker se je na nebu kazal celih 260 dni in z repom prekril osmino neba. Rekli so mu tudi Vinski komet, ker da je zelo ugodno vplival na vegetacijo, letnik 1811 pa so poimenovali kar Kometovo vino. Ne smemo se čuditi, ko bi bil Levstik poznal njegovo najznamenitejšo blagovno znamko, Chateau d'Yquem, izjemo med belimi vini – če ga ne spijemo, je večno, kajti njegova kakovost, zatrjuje stroka, se z leti še izboljšuje. Prav tisti iz leta 1811 je po naših podatkih še danes najdražje belo vino na svetu.

V že dokaj ohlapnem vzdušju ob več kakor izborni kapljici se Bojec zasanja v tisto davnino, bližal se je komaj štiridesetim: “Ravno sem bil na Savi pri brodnikih; nikoli ne bom pozabil, kako se je živelo tiste čase! Pil si ga za petico ti, pa še kdo poleg tebe, kdor si bodi, od jutra noter do večera; nazadnje ti je pa še prinesel drobiža iz petice, tekma se ni rado sešlo. Zdaj se je pa vse predrugačilo [...]” S koncem Ilirskih provinc je šlo vse po gobe! je zagotovo pridjal. Levstik mu v sebi pritegne: Po gobe je šla prilika, da bi se naš narodni značaj, zapacan z od alpske poskočnosti zmehčano germansko razumniško lesenostjo, izpopolnil s galsko neodjenljivo radoživo, posmehljivo nepokornostjo! Seveda pomisli na senčno plat Ilirskih provinc. (Vneti čebelar se je dodobra nagledal panjskih končnic, ki na njih slovenski kmet ziblje Francoza, v nekaterih inačicah ga kar osebno zvrne iz zibke, tolikšno preobilje nezadovoljstva je vzdrževanje francoske vojske vzbujalo v ljudeh.) Ampak oglasi se ne, je že tako daleč na potu od kozarčka h kozarčkom, da o ničemer resničnem noče nič vedeti, samo uživati hoče. Uživati kot nekdo, ki ga prav nič ne vpreza skrb, kako bo neuko ljudstvo postajalo narod. Kot nekdo, ki zmore, Flaubert pred Flaubertom, pisati o ničemer. Lahkotno, kot Calvino pred Calvinom. Neugnani emigrant v lastne avtonomne svetove. Tja, kjer ni stiske, ni politikantskih zoprnikov. Tja, kjer je duša neokrnjena, telo čvrsto.

Porečemo: Sprejemljiva domneva, a žal povsem neverjetna. Ob strani puščamo za Bojca morebiti žaljiv pomislek: mar je znal letnik 1811 ustekleničiti za skoraj pol stoletja?! (In kako ga je uspel skriti, najprej pred

Francozi, pozneje pred Avstrijci?) Bolj upravičen dvom nam vzbuja neje- vera, da bi se Levstik, četudi še tako bohotno v rožicah od še tako opojne cvetice, hotel znebiti jarma službe narodu. Da bi se ugodju na ljubo hotel izogniti žrtvi, ki jo terjata narodna stvar – smrti Avtorja? Povrhu se nam zdi popolnoma neverjetno, da bi bilo za tako kakovostno, srečno ovinjenost, kakršno si zamišljamo, dovolj tako kratko moževanje. (Saj “Tara ni poslu- šala, kaj mi govorimo, menila se je le s pijačo in ugrizačo.”) Izračunajmo!

Vemo že, litijska družbica naj bi k Bojčevi prisedla okoli pol dvanajste. Po krajšem besedovanju in pokušanju vina pa je že “[r]avno [...] poldne zazvonilo, kar pridejo po kolovozniku tri babe, ki so peljale kure v Ljublja- no”. Zamika jih piti, kar naravnost potožijo znanki Tari, Bojec jih povabi “in vse tri so bile v hramu, kakor bi trenil. Komaj pijo vsaka enkrat, ali pa morda še ne, kar zlodej prinese paglavca [...]. Ker je voziček stal brez va- ruha, naglo odpre kurnik pa izpusti kopune in kokoši, ki so zagnale veliko kokotanje. Rastaknile so se po brajdah in po trtju.” Nekaj časa kokošarice s Tarino pomočjo lovijo raztepeno perjad, uspejo vgnati celotno družino, razen čopaste járice, nad katero nazadnje obupajo – ena jo celo ureče: “Bog daj, da bi te lisica požrla!” – in skupaj s Taro odidejo. “Ko so bábine zginile v hrib, veli Bojec: ‘Prav je, da so šle. Ena med njimi je večša, pa ne povem katera. Bojim se, da mi bo kaj nagodíla, ker mislijo, kakor ste vsi slišali, da sem tudi jaz kriv kurjega bega.’” – Zdajle mora biti okoli pol ene, tričetrt na eno? Malo zatem, ko disput o čarovništvu pojame, pa se Levstik in Radivoj poskusita in uspeta posloviti: “Zahvaliva se gorniku za pijačo ter hočeva iti; on pa nama nikakor ni dal od sebe. Skoraj se je bilo treba skregati, preden sva se mu izpulíla.”

Po obilo skepse in s še več upanja smo nazadnje pri tretji, nedvomno najbolj verodostojni, in (kot bomo videli pozneje vsaj literarno) najbolj prepričljivi domnevi. Takole bi naj bilo. Tik pred fotografiranjem portreti- ranec iz svojega izmučenega duha izgrebe zgostitev vseh svojih upov, doži- vi nekakšno samorazodetje. Kakor da bi mu golob s strehe sedel na dlan in je konec vrabčevske skromnosti, zverjame v svetlo prihodnost narodovo in pred mojstrom Lainerjem zasije od neupogljivega zaupanja vanjo.

Poiščimo si kaj v oporo! Premočrten, čvrst v boju, je najbrž goreče vero- val v Hölderlinovo trditev (zasebno trdnjavo?!), da *tam, kjer je nevarnost največja, raste tudi rešilno*. Zato je – kdaj že morda seznanjen z mladega Marxa *Pariškimi rokopisi*, mladega Engelsa *Položajem delavskega razreda v Angliji*, z njunim *Manifestom komunistične stranke* in vsaj z Marxovim nedokončanim uvodom v *Očrte kritike politične ekonomije*, če že ne s *Kapi- talom* – verjel, da svet ne more ostati tak, kot je.

Neomajen nasprotnik slovenske podložnosti nemštvu je že mladenič zasnoval načrt za rojstvo naroda iz maternega jezika. Ne prvi, a drugače. Trubar je nagovarjal – nekoč razdrobljeno, takrat pa še domala neozavedeno – narodno telo *Lubi Slouenci!* in mu ponujal *ново ordningo* odrešenja v onstranstvu. Vodnik je vzkliknil: “Slovenec, tvoja zemlja je zdrava in pridnim nje lega najprava,” in kmetstvo posredno razglasil za narodno metafiziko. Prešeren je, “de zbudil bi Slovenšno célo”, pisal visoko poezijo, dostopno tisti tenceni slovenski intelektualni smetani. Levstik pa se je jasno zavedal razrednega vprašanja. V *Popotovanju* zapiše (in ob tem zanesljivo ni menil, da domači salonarji manj bolijo kakor tuji, ko teptajo od dela upognjena hrbitišča): “Kaj ti bo gospôda, ki je vsa potujčena?” Matjaž Kmecl misel razloži: “Levstikovo nadaljnje sklepanje je bilo preprosto in logično: če ni narodne gospode, ki je bila sicer osnova za vsa narodnoprporodna gibanja v Evropi, je treba slovensko moderno narodnost zgraditi z omikanjem in kulturno povzdigo preprostega kmečkega ljudstva.”

Od tod tedaj v *Popotovanju* želja,

da bi Slovenec videl Slovenca v knjigi, kakor vidi svoj obraz v ogledalu. [...] Res je, da starci po kmetih večidel še črk ne poznajo, ali starci mrjó in mi tudi ne pišemo zanje, ampak za mladi zarod, ki se mora učiti. Trudimo se zanamcem v korist, da bi oni dovršili, česar prednjimcem ni bilo moči. [...] Če tenko preudarimo, res ne moremo tajiti, da je naše slovstvo lepoznavanskih reči silo majhno. Saj imamo še povsod le trdo ledino, sama lirika se je nekoliko povzdignila med nami. A lirika se večidel peča samo z enim občutkom človeškega srca: ”z ljubeznijo“, le redko se prime kake druge snovi. Pa naj bo njeno sadje s tem lepše, vendar je vse v koséh, celega velikega dela nam ne podaja. Tedaj narod, ki ima le izvrstno liriko, ne more hvaliti se, da ima zavoljo tega tudi že lastno, polno literaturo.

Za preprosto kmečko ljudstvo je torej terjal prozo! Lotman pred Lotmanom, ki je mnogo pozneje zatrdil, da je nevezana umetnostna beseda bolj zahtevna in kompleksna kakor vezana.

Je pes, ki naj bi, kot se je odločil Etbin Henrik Costa, poginil, vedel, kam moli taco? Načrtoval je, novolevičar davno pred novolevičarstvom, intelektualizacijo ljudstva. Realist po srcu ni kolebal, zahteval je nemogoče. Intelektualizacija sicer ni tisto še nekoliko bolj nemogoče – Marxov neusmiljeni obet proletariatu: “15, 20, 50 let državljanskih vojn in mednarodnih bojev morate prestati ne le, da bi spremenili okoliščine, temveč

da bi spremenili sebe same in se usposobili za politično oblast”. Je pa vendarle radikalna utopija, radikalno zavračanje dejanskosti. Kmetstvo se bo postopoma naredilo v samozavestni, zahtevni, uporni, znabiti celo revolucionarni subjekt. Levstik, Cankar pred Cankarjem, je napovedal: narod si bo pisal sodbo sam; ne frak mu je ne bo in ne talar. Skozi prav nič zvijačno, vselej surovo samorazkrito, brezobzirno dialektiko, ki je o njej govoril Hegel: v boju dveh samozavedanj za priznanje zmaga tisto, ki v tem boju do kraja tvega svojo lastno eksistenco, tisto, ki skrajno tvega, tisto, ki tvega svoje uničenje in smrt.

Dandanašnji vemo: po stoletnih spopadih z mejaki, ki so bili raje vra- gi kakor sosedje, se je narodu hlapcev v skrajni stiski spremenil značaj v gospodarja na svoji zemlji. Edvard Kocbek je svoje doživetje te spremem- be 23. maja 1942, ko je bil šele peti dan med partizani, opisal v *Tovarišiji*:

Popoldne smo se napotili proti Polici, kjer se je utaboril Stane s svojimi bataljoni. [...] Srce se mi je nežno razburilo ob prvem pogledu na stotine oboroženih Slovencev, ki so se proti vsem navadam našega mišljenja in čustvovanja in modernemu nasilju navkljub zbrali v slovensko uporniško tovarišijo. Zdaj šele sem občutil, da je v naši zgodovini nastal definitiven prelom. Puška v njihovih rokah ni le obrambno sredstvo proti okupatorju, temveč je tudi simbol nove sile v Slovincih. Srce mi je vriskalo: konec je slovenskega pesimizma, konec drobnjakarstva, konec solzavosti, konec moralne nesvobode. [...] Pod večer se je taborišče [po uspešnem boje- vanju od 18. do 22. maja] zbralo v zbor [...] Ves čas pozdrava sem gledal v slovensko zastavo z rdečo zvezdo in trepetal od ganotja.

Toda Levstik se tu še ne ustavi. Svobodomiselna slovenska kri mu, tik pre- den se ujame v fotografijo, vzkipi v neobrzdano fantazmagorijo. Pomisli na *tri srčne može*, ki spešijo proti Triglavu. Vseokoli “temna zelen planinskih trav in vedra višnjevitost višav”. Zagleda Izidorja *z zakriviljeno palico v roki*. Pa Trubarja, kako v Laškem nekaj po letu gospodovem 1530 – ne *pohaja za*, marveč beži pred *tropom ovčic*. Do besa preplašenih, ker jim hoče dušni pastir ukiniti razvedrilo – živopisno katoliško mašo, nedeljsko gledališko predstavo. Čreda za pastirjem razjarjeno kriči: Briga nas neposreden stik z Bogom, že na Zemlji hočemo živeti! (Pa je temu kdo manj nasprotoval, kakor ravno Trubar?!). Zdajci se portretiranec domisli Rabelaisa, *esprit* *Gaulois* – ta pa bi slovenskost popeljal od prešernovske pijanš’ne k fran- coski prešernosti! Domisli se Gargantue in Pantagruela, domisli se vodila

Telemske opatiije: *Delaj, kar hočeš*. In naplete se mu čudaška zgodba, kakršne sam ne bi napisal zlepa.

Takole se peti. Večji del zgodovine pretežno pohlevno-garaški živelj (ki se je resda kdajpakdaj, kadar je bila stiska že skrajna, podal v boj); živelj, ki ni nikdar maral za rahločutno cankarjansko hrepenenje, raje se je za *ljubi kruhek* utrujal za zaslužnje v onstranstvu in se vdajal upanju na *prijazno smrt, ki se ne bo predolgo mudila*; živelj, ki se je tešil s transcendentno veselje in se prepuščal slastem zamišljanja *unstranske glorie boljšega življenja* kar tu; ta živelj lepega dne zasliši s planin – bržda Izidorjev – nebrzdano zanosni ovčarski *Ju-hej!*, vendar v dolino priodmeva le *Hej!* Slehernica in slehernik se začutita poklicana (interpelirana, bi rekla zadevna teorija, tista, ki ne zavrača Althusserjevih – domnevno – fantazmagorij).

Izidorjevska zanosnost se nemudoma pokaže še v drugem in tretjem pomenu: kot rojstvo nečesa novega in kot hoja naravnost za nosom oziroma sluhom. Iz muke presežnega nelagodja v kulturi, iz hrepenenja po radosti biti, iz želje *svoje žive dni* živeti, ne delati, še pravkar brezglava množica (ta hip pa že – čeprav neozavedeni, nedozoreli – suveren, ki še nima zakonov sveta in lastnih duš v malem prstu, a mu preseda z omikovanjem ljudstva zarejena gospoda), še pravkar čreda (ki da si, je nekdo razglasil po osamosvojitvi države, vedno išče zvončarja) znenada ve, da si hoče *prosto voliti vero in postave*. Telemsko vabilo *Delaj, kar hočeš* dojamemo kot velelnik, kot klic k boju – k boju proti delu! (Nam sredi stopnjevanja strukturne brezposelnosti, sredi mašniškega opevanja pete industrijske revolucije, kaj zazveni bolj prišvasano?! Toda vemo, sledeč deloma Dostojevskemu, deloma maju '68, nič ni bolj realistično, kakor zahtevati nemogoče.) Razvpita *devetindevetdesetkrat veči množica* opsuje gospodarje in obor za oborom – trgovina, urad, tovarna, s. p., samostojni delavec v kulturi, šola, vrtec, bolnišnica, hiralnica, britof ..., slehernica in slehernik, vse zapusti svoje trenutno karierno mesto, vse kratko malo opusti svojo sistemsko predestinirano funkcijo preteklih, sedanjih in bodočih delovnih robotov in plane v skoraj – če ne bi bilo tistega *Hej!* – samonikel plebiscit. Od povsod se razlega v en sam veletok zliti nemi prakrik od samovolje opitih duš: *Živeti, živeti zdaj! Biti, zgolj biti! Tudi sanjati – da je danes dan nov*. Vse dere čez dol in plan. Po deželni cesti in po stranskih poteh. Vzdolž železne ceste in ob rekah. Po kozjih stezicah in brezpotjih. V brez števila grap in debri. Čez bistro potočke in mimo mlinov. Okoli čarobnih jezerc in pašnikov s prežvekujočo govedjo. Znad ajdonosnih dolinic in pod vinorodnimi gorici ... Vse se drevi čez drn in strn in vriska, da pozna slana rjojenja lega po golfiščih in na trate za ogradiami citadel. V prevodu, ki ji seveda odvzame precej

poetičnosti, se živeta misel razbrzdane množice sliši kakor poved, s katero Kocbek 1. maja 1943 konča *Tovarišijo*: "[...] nikoli nismo bili tako svobodni, kakor smo danes kot uporniki proti modernemu suženjstvu."

Navsezadnje se radoživi rej prižene – kam pa drugam! – v Triglavsko pogorje, v mrzlo domačijo tja pod Severno steno – in osupne: *jezni viharji* so jo zgladili do zrcaljenja. Levstik zagleda slovenstvo, *kakor vidi svoj obraz v ogledalu*, do zadnjega milijona bi nas mogel prešteti. In njemu, ki je bil pred fotografiranjem *tisti, ki meri žalost*, se obraz zvedri. Ko si umiri vznemirjeni pogled, namreč v zrcalu uzre veselo gnečo ljubeznive množice: arhitektke, boemi, pesnice, kiparji, violinistke, plesalci, glumačke, pevci, striparke, instalaterji ... Bodisi flanirajo; ali postopaje snujejo; ali poležavajo na rajskih tratah, ginevajoč od *moči cvetja* in opazujoč oblake (bodisi z mislijo na staro kitajsko umetnost bodisi na teorijo Huberta Damischa).

Ob pogledu na slovenske *nove Atene ali novo Florenco* – Maribor in Ljubljano?! – doživi faustovsko vznesenost in skušnjava, da bi v popolno lepem trenutku porekel – ne, ker bi hotel izstopiti: *Ustavimo svet!*

No, tu pa moramo ustaviti sebe! Se vam ne zdi pošteno, da zavremo to zbežljano zaupanje v narodovo prihodnost in Levstiku povemo, česar ne more vedeti. In česar sebi nočemo.

S čim naj v vsej tej zmedi – v nas in (nekoliko voluntaristično zaostreno:) okoli – začnemo? Recimo naravnost in popreproščeno: živimo v epohi človečnemu človeku nič več prikrite polit ekonomske polomije Kapitala. Razlag, zakaj gre stari (ne moremo reči: dobri) svet v franže, je mnogo.

Ničelno ponujajo oblastniki. Terjajo še več svobode.

Ahistorično vsevedna razlaga se opoteka od solipsistične vere, da globalni polit ekonomski sistem sploh ni kapitalizem, saj da že dolgo ne temelji več na delu.

Personifikatorji politike (kakor že so neuki, še malo ne neupravičeno) jadikujejo: svet ne premore več velikih voditeljev. ZDA so si za 45. predsednika izvolile človeka, ki si želi ves svet za oder svoje infantilne želje: da bi si ugajal; ker voljno opravlja umazane posle za *nacijo, ki hoče vselej biti izjema*, ugaja tudi republikansko-demokratskemu sistemskemu zavezništvu. Parlamentu EU pa je do julija letos predsedovala nekoliko skromnejša oseba: če prisluhnemo njenim opravičilom za iredentistično vzkrikanje februarja 2019 v Bazovici ob neozavedenem praznovanju spomina na zločinsko sekvenco italijanske zgodovine, se zdi, da je ta sistemsko tako pomembna osebnost bodisi fašistoidna, bodisi potuhnjeno preračunljiva, bodisi izdatno nevedna, bodisi le ne razume, kaj govori; vse četvero je slabše. Niti

peto ni dobro: iz zgodovine slišimo neko pozabljeno pesem: *Ko mladina pa doraste nam, takrat gorje ...*

Verniki humanizacije kapitalizma ponujajo moralistično razlago, *blažev* žegn za epohalno krizo človeštva: ogorčeno menijo, da je neoliberalizem nesprejemljiv eksces.

Mehka moč tako imenovanih strateških študij nas napeljuje na misel, da je Kitajska – na novi red najbolj pripravljena država – izzvala odpor veneče hegemonke, ZDA; podobno, kakor jih je v sedemdesetih letih 20. stoletja spodbodla Japonska.

Za vladajočo zavest domala ezoterična razlaga, vrednostna kritika, pa že desetletja trdi: vrednostna forma se je izčrpala. Kapitalizem se ohranja zgolj še z razkrajanjem človeške družbe, z vse bolj cinično, morilsko izničevalno eksploatacijo, s hiperinflacijo razvrednotevanja preostanka narave in človeških življenj. Samoohranitveni gon smrti – mantra rasti, ki ni mantra, temveč je nujno samostopnjevanje kroženja Kapitala – si plačuje z vse bolj ceneno valuto, z življenjem na Zemlji. Ob tem si ne more kaj, da ne bi tako ali drugače poskušal navduševati svojih raznolikih lokalnih fevdnih podmnožic za sodelovanje v poglobljanju onemogočanja življenja.

Nekoč se je Kapital zlevil v neoliberalizem, ker ga je (z njegovim lastnim strahom pred – čeprav realnim – socializmom in z delavskimi boji nastala) moč živega dela preveč omejevala v ovrednotevanju: profitne stopnje so bile prenizke za dovolj nebrzdano, nujno ekspanzijo. Zlepa in zgrda si je zagotovil še večjo premoč.

Po nekaj desetletjih (če si sposodimo izraz Alenke Zupančič Žerdin: neoliberalnega izsiljevanja) pa se kapitalizem bliža končni stiski: s predorazvitostjo ogroža samega sebe. Odkar sta si kar nekam neopazno čez cel svet v roko segli ZDA-jsko-EU-jska brezidentitetna fleksibilnost in kitajska konfucijanska pustost značaja, ki sta se pripravljene odzvati slehernemu klicu k nadaljnjemu pustošenju, je pospešena globalizacija naredila Zemljo premajhno za skoraj že do kraja podivjano *ustvarjalno destrukcijo* vse številnejših močnih držav. Cel imperializmi izvoljenih nacij so že dokaj nemočni. Svojim ljudstvom ne zmorejo več prigrabiti dovolj presežne vrednosti za tako imenovani *naš način življenja* na račun šibkejših držav. Ne zmorejo več dovolj kruha za večino, le še vse več je potice za manjšino.

Zlata doba nezaslišanega večanja dobičkov in koncentriranja bogastva (ki je ne smemo mešati z *zlato dobo* kapitalizma), neoliberalizem, je mimo.

Ni več dovolj thatcheristično vnazajšnje dokazovanje resničnosti zainteresirane utvare, da družba ne obstaja; ni več dovolj vabikanje k izničevanju Skupnega: naredimo državo spet vitko, kakršna je bila nekoč, preden

jo je okužil Bismarckov izum; ni več dovolj *prosti pretok* kolonializma *svobodne trgovine*.

Nasprotno, dorazviti kapitalizem zahteva hobbsovsko deglobalizacijo vseh proti vsem. Doslejšnja svetovna ureditev mu ne ustreza več. Izvolitev 45. predsednika ZDA jo je formalno ukinila. Svetovni sistem se po desetletjih – kajpak vsestransko destruktivne – internacionalizacije v bolni, a uresničljivi težnji kakor koli preživeti, z razkrajanjem globalnih odnosov v meddržavne znova preveša v najvišji stadij imperializma. Naj ga imenujemo nacionalzgoščanje? Nacionalvbutarjanje? Nacionalbutarizacija? Da olajšajmo branje občutljivim, ki se jim upira fašizacijo imenovati fašizacija?

Zanjo značilna simptoma sta zaradi masivnosti spregledana: postsocialistična večna straža zoper fantom komunizma in ameriški boj s socializmom, zagledan v Bernieja Sandersa in Venezuelo. (Ideologi samolaskajočega si *svobodnega sveta* presneto dobro vedo, da je začasna alternativa fašizaciji socializem; o alternativni barbarstvu kapitalizma od premoči orožja naduti ne razmišljajo). Vzhodno-zahodni boj proti človečnosti kakor mavrica, ki vzbuja upanje, spenja neka slovenska rojakinja. Februarja 2019 je v Miamiu z venezuelskimi in kubanskimi izseljenci takole sočustvovala: "Vem, kako je biti svoboden, potem ko sem živela v socializmu."

Kraljevska pot v dojetje današnje svetovnosistemske svobode je podrazred revnih zaposlenih. Kapital jih množi, ker se proti tendenčnemu padanju profitnih stopenj najraje bojuje z zaostrovanjem izžemanja živega dela. Ideal je absolutna eksploatacija; to pa je ena bistvenih razsežnosti fašizacije.

Ni dvoma, da oblastniki vsega sveta nimajo več materialnih sredstev za razkričevano, piarovsko blaginjo za vse. Zatekajo se v tradicionalno, še zmerom uspešno nenehno izmenično materialno izigravanje družbenih skupin ene proti drugim. In tudi za fašizacijo imajo na voljo le še ideologijo: reklamirajo domoljubno pesem in vzgojo; vzbujajo sovraštvo zoper tujce in obstrance; razvijajo nove nadzorno-ideološke aparate (že najpomembnejši so – kako prijeten evfemizem! – družabna omrežja, kjer se je mogoče, kot je posrečeno rekel Amadej Kraljevič, ukvarjati s hobi fašizmom). Ker pa fašizacija brez zagotavljanja znosnega življenja za pretežno večino množice ne more uspeti, nas mora bolj kakor novi demokratično izvoljeni fašizem skrbeti radikalizacija pravnodržavne avtoritarnosti (saj ji je vojna proti terorizmu – ta svojevrstna inačica samoizpolnjujoče se prerokbe – že dodobra utrla pot).

Smo v paradoksalnem obdobju. Kapitalizem množico hkrati fašizira in solidarizira.

Marsikod so se nad Sistemom razočarani že ogreli za dozdevke alternative – za kakega izmed ne prav maloštevilnih vodij, zvončarjev, ki se vneta vsiljujejo. Atomizacija družbe je v štirih desetletjih naredila globalizirana posameznika in posameznico do te mere nebogljen, da hrepenita po Skupnosti, po iluziji, ki se ji je reklo *Gemeinschaft*. Tako uboga sta, da se ozirata po moči v butari. Dialektika pa se odvija po svoje: fašizacija posamično osebo obhaja v zgodovinsko silo ohranjanja obstoječega reda in izniči v golo življenje – ali še manj. Naslovljenke in naslovljenci novih nacionalbutarizacij dogajanje še vedno samo zavzeto *gledamo* na televiziji, *pa ne vidimo*; samo opazujemo, iz različnih razlogov vdani v strukturno nam določen voajerski položaj.

Mnoge pa vendarle bolj in bolj prežema solidarnost. Ne moremo prezreti, da kapitalistična vsakdanjost ogromni večini ljudi nalaga topo, živalsko uživanje v neugodju, življenje-za-nič, *presežno trpljenje* životarjenja onstran dostojanstva, onstran budnosti in sanj, onstran upanja? Ne moremo prezreti razrednega prepada? Brezizhodnosti Sistema?

Se nam je po tem vsiljivem, opotekavem samopriznanju vtis o našem svetu kaj zbistril in pomračil? Si zdaj mislimo, kar si je nekdo ob prevodu Horkheimerjeve in Adornove *Dialektike razsvetljenstva*: *ni pravi čas za filozofsko čudenje nad čudesi bivajočega, marveč za osuplost, da je s svetom vse narobe*? Se sprašujemo, sredi neusmiljenega, kakor da božansko poigravajočega se vrveža zgodovine, kaj bo z nami? Naj kar zaupamo, da bo in kjer bo sredi fašizirajočega se sveta tudi Slovenstvo samopriddno *stopilo skupaj*? Naj tako razumemo narodnopožrtvovalne pozive z desne in leve desnice? Naj, samo sebe nespoštuječa zgolj množica, kar verjamemo, kot je Kocbek leta 27. junija 1942 smel:

Prepričan sem, da bo človek vse te katastrofe preživel in premagal. Človekov duh bo prej ali slej premagal fašistično filozofijo nihilizma, prerastel bo koncepte, ki človeka reducirajo na pragmatično bitje, odpravil bo v sebi civilizacijska razpoloženja, premagal hereditarnost in determinizem, razvezal bo vse temeljne spone in se znova vključil v kozmos.

Naj verujemo, da morebiti je mogoče, da pa ravno nas fašizacije vsenaokoli, ko se sosedje izza mask mejakov vse bolj brez zavor vražje posmihajo, ne zvežejo v butaro, temveč v nekaj človeško najvrednejšega – v *communis*? Težko. Tako imenovani narodni značaj se nam je od NOB sem – prek dvoumne samoupravne svobodoljubnosti in skozi blagozveneči proces

tranzicije – kar ustrezno spremenil. Mlado in staro dozoreva v novodobni družbeno nujni karakter: v fleksibilno, varno prožno hlapčevstvo, popolisuzenstvo, sprejemajoče magistrhalno ideologijo dognijevajočega kapitalizma – perverzno dogmo o samoodgovornem subjektu.

In kako bo zdaj z Levstikom, ko ve za vse húdo? Se bo na fotografiji nehal smehljati? Kje pa! Bojevit in neustrašen nas hitro osmeli. Tisoč in en razlog najde za pogum, za vztrajanje, za zadovoljstvo, celo za srečo opotečo!

Up mu vzbuja, pravi, Prešernov kozmopolitizem v himni. Iz dneva v dan nas znova prisili, da se nenehoma sprašujemo: smo je vredni?

Up mu vzbuja, pravi, *vseslovenska vstaja 2012/2013*.

Up mu vzbuja, pravi, da se zmoremo nasmehniti izjavi, katere avtorja bo rajši zamolčal: “[...] smešno se mi zdi, če kdo reče, da je ponosen, ker je Slovenec, saj je človek lahko ponosen samo na nekaj, za kar je zaslužen. (‘Ponosen, da nisem bolha.’) Ampak sram me pa tudi ni, ker tudi ni moja krivda.”

Up mu vzbuja, pravi, neki andersenovski otrok, petnajstletna Švedinja Greta Thunberg. 12. decembra 2018 je na klimatski konferenci v Katowicach zbranim oblastnikom vsega sveta zabrusila: “Govorite, da čez vse ljubite svoje otroke, pa jim vendar pred njihovimi očmi kradete prihodnost. [...] Če je tako nemogoče najti rešitve znotraj sistema, potem bi morda morali zamenjati sam sistem.” 24. januarja 2019 je bila v Davosu enako brezobzirna do samoumišljene elite človeštva, ki duši življenje na Zemlji: “Želim, da začutite strah, ki ga jaz čutim vsak dan. To dolgujemo mladim ljudem, da jim ponudimo upanje. Želim, da delujete ... kakor da bi bila hiša v ognju. Saj je [...]”

Seveda opazimo, da iz Levstika spregovarja pedagoški optimist. Ki mora osmeliti tudi sebe; človek je, dasi portretiran. Na misel mu pride nekdo, ki o njem Slovenski biografski leksikon beleži: član OF; od junija 1942 do septembra 1943 v italijanskih koncentracijskih taboriščih Monigo pri Trevisu in Chiesanuovo pri Padovi; po kapitulaciji Italije ubežal s transporta, namenjenega v Nemčijo. Sredi 70. let 20. stoletja pa se je Cene Vipotnik – Adornovemu pomisleku o pisanju poezije po Auschwitzu v prid – v pesmi *Jeseni* nečesa takole spominjal:

poletna noč je blaženo žarela,
trosila zlatih je kresnic v lase,
obema se je duša razcvetela,
bilo je svetlo, kot da k jutru gre,
in sred tihote je spregovorila
ljubezni vse preplavljajoča sila.

Tik preden mojster Lainer sproži aparat, ali pač šele zdaj na fotografiji, si Levstik premisli in se namesto negotovi, od nas odvisni lepi narodovi prihodnosti rajši nasmehne nespremenljivi lepi preteklosti, ko je šele prebiral, *kako se v strup prebrača vse* –